

Õnnelik või ekstreemne? Lapsepõlv nõukapõlvkondade mälestuslikes lasteraamatutes

Väidetavalt on kõige kiiremad muutused laste elus ja ühiskondlikus staatuses toimunud just 20. sajandil (Cunningham, 2005: 202). Lääne ühiskonnas kadus sel ajal laste käsitlemine majandusliku väärtuse mõõdupuuga. Kui varem oli laps peres eelkõige töjõud, potentsiaalne tugi tulevikuks, siis möödunud aastasaja teisel poolel said inimesed lapsi eelkõige emotsionaalsetel põhjustel.

Tänapäeval on ju laps pigem kulu- kui tuluallikas, mõnikord räägitakse koguni luksusest endale lapsi (või siis palju lapsi) lubada.

20. sajandi alguses Ellen Key poolt sõnastatud „laste sajandi” kontseptsioon nägi ette tähelepanu pööramist laste õiguste ja turvalise arengukeskkonna tagamisele. Samuti püüti laste ja täiskasvanute maailma võimalikult palju üksteisest eraldada ja lahus hoida. Lastel tuli lasta olla laps, mitte koormata teda üle jõu käivate kohustuste ja vastutusega.

Hugh Cunningham kirjutab raamatus „Lapsed ja lapsepõlv lääne ühiskonnas alates aastast 1500” (*Children and Childhood in Western Society Since 1500*”, Routledge, 2005), kuidas lapsepõlv sai 20. sajandi teisel poolel poliitikas ja igapäevadiskursuses põhiteemaks. Laste suuremaid vabadusi aga tasakaalustati täiskasvanute poolse püüdlusega laste aega, ruumi, kehasid ja mõtteid üha rohkem kontrollida (Cunningham 2005: 194). Laste õigustega kaasnes niisiis hoopis suurem kontroll nende üle. Ühtlasi kujunes Läänes peale teist maailmasõda välja jõukas heaoluühiskond.

Idablokis olid asjad mõnevõrra teisiti. Ei tasu rääkidagi Stalini aja laste elutingimustest (küüditamised ja muud repressioonid, kolhoosiaja alguse rasked ajad ja lausa reaalne näljaohut). Aga ka hilisematel aegadel, mil olukord leevenes, iseloomustas nõukogude inimeste jaoks loodud kasvukeskkonda pigem sõjaväelike rangus. Koolihariduses oli ideaaliks kuulekus ja ühetaolisus, mistahes individualismi ilminguid püüti juba eos maha suruda.

Kuhu mahtus nõukogude laste elus aga vabadus? Näib, et mida rangem režiim, seda rohkem on tegelikult salajast, varjatud vabadust. Sellest minu poolt vaadeldud raamatud juttu teevadki. Peale taasiseseisvumist on eesti ühiskond vapralt läänelikele väärtustele järele jõuda püüdnud. Suhtumises laste kasvatamisse tuleb see samuti üsna selgelt välja. Enam ei ole kombeks lapsi üksikselt terveks päevaks koju jätta, lasta neil omapead mööda linna või küla ringi seigelda, üldlevinud on laste uksest ukseni kooli ja trennidesse sõidutamine. Rääkimata sellest, et tekkinud on hulganisti tehnoloogilisi vahendeid, mille kaudu lapse iga sammu kontrollida. Mõnikord tundub, nagu oleks paari-kolmekümne aasta tagusest ajast möödas lausa sajandeid, niivõrd kaugel on toonased hoiakud tänase päeva omadest.

Vaatlen oma ettekandes mõningaid viimasel ajal ilmunud mälestuslikke lasteraamatuid, milles tuleb juttu nõukogude lapsepõlvest kuuekümnendatel, seitsmekümnendatel ja kaheksakümnendatel aastatel. Ja näib, et ka need autorid ise vaatavad oma lapsepõlvele kui millelegi uskumatult kaugele, täiesti teises aegruumis toimunule.

Silmas tuleb pidada, et autorite vaade on neis raamatutes tahes-tahtmata retrospektiivne. Lugusid oma nõukogude lapsepõlvest jutustavad nad siin ja praegu. Kindlasti on see mõjutanud ka nende lapsepõlvest jutustamise viisi – see on kantud teadmisesest, et sellised olud naljalt enam tagasi ei tule. Raamatud, mida vaatlen, on:

Kätlin Kaldmaa „Halb tüdruk on jumala hea olla” (2016);

Siiri Laidla „Meil siin Juuni tänavas” (2016);

Ivar Soopani „Kõik poisid ei saa suureks” (2008) ja sama autori „Head pahad poisid” (2009).

Tähelepanuväärne on isegi see, et koguni kaks neist autoreist on lisanud raamatu pealkirja hinnangulise määratluse „halb” või „paha”, leevendavad seda aga sealsamas kas väitega, et halb olla ongi hea või et pahad on samal ajal tegelikult ka head. Kõigis neis raamatutes jõutakse õigupoolest selleni, et ühe õige lapsepõlve juurde kuulub ka pahandusi; aga võibolla koguni tundmuseni, et tänapäeva lapsepõlv polegi enam mingi õige lapsepõlv, sest võimalused pahandusi teha, seiklusi ette võtta ja nende kaudu midagi õppida, on tänapäeval drastiliselt vähenenud.

Kaldmaa „Halb tüdruk on jumala hea olla” räägib 11-aastase peategelase Li ja temast noorema õe Lotta ja noorema venna Sassi seikluslikest tegemistest. Tegemistesse on kaasatud ka naabripoiss.

Selle raamatu puhul ei jõua kokku lugedagi kõiki eluohtlikke olukordi, millesse lapsed alatasa satuvad. Mõned näited: umbes viieaastane väikevend kukub läbi jää ja õde õngitseb ta sealt välja; sõber Vesi Arne ületab jõge mööda kümne meetri kõrgusel kulgevat soojatoru ja sajab sealt alla; lapsed kasutavad puudelatvu kiikedena, noorem õde Lotta kukub puu otsast alla ja kaotab teadvuse. Viieaastasele Sassile meeldivad terariistad ja võib näiteks juhtuda, et ta kukub suuri õdesid taga ajama, nuga püsti peos.

Täiskasvanud pereliikmed on enamalt jaolt oma tegemistega hõivatud, lapsed tegutsevad omapead ja vanemate kõrva kordasaadetud koerustükid enamasti ei jõuagi. Nõukogude ühiskonna suhtumine lastesse tuleb aga eriti ilmekalt esile haiglas. Privileegid on nendel võsukestel, kelle vanemad töötavad tähtsal kohal, näiteks kaubandusvõrgus. Ülejäänud lapsed on haigla personali silmis tähtsusetud ja koguni tüütud. Li haava õmmeldakse ilma tuimestuseta – karistuseks ühte intsidenti sattumise eest. Pole siis ime, et Li lööb haiglas peagi ühe poisiga kampa ja keerab kokku hulga sigadusi. Ise arvab Li:

„Poisid ja tüdrukuid hoitakse haiglas eraldi tubades. See on selleks, et poisid oma koerusi omaette teeks ja tüdrukuid kampa ei saaks. Kui poisid ja tüdrukud koos koerusi hakkaks tegema, tuleks haigla varsti kinni panna.” (Kaldmaa 2016: 122).

Lugeja saab nagu muuseas teada, et toonased lapsed tegid ka tõsist tööd, näiteks aitasid heina teha, kõplasiid peete ja võtsid kartuleid.

Huvitav on jälgida, et mitmed täiskasvanud lugejad on reageerinud Kaldmaa raamatule sooja nostalgiaga. Näiteks kirjutab Küllike Lutsar oma blogis: *„Ka minul on oma kevadised jökkekukkumised ja oma pajuvõsa. Koolivorm ning kogu aeg töö ära olevad vanemad. Ja teadmine, et peab ise hakkama saama. Ebameeldivad täiskasvanute poolt peale pandud kohustused. Ja muidugi vastutus, mis vabadusega alati kaasas käib ja mida vanematelt õdedelt vaikimisi oodatakse.”* (<https://lugemissoovitus.wordpress.com/2017/02/20/katlin-kaldmaa-halb-tudruk-on-jumala-hea-olla/>).

Teine blogija tõdeb: *„Ja kuigi tore oli lugeda, siis kurb oli ka. Sest sellist vabadust tänastel põnnidel enam ei ole. On see põhjendatud või mitte, tont seda teab. Aga vati sees kasvatatud pisikesed kapitalistid - see on me tulevik. Mis edasi saab, ei taha mitte mõeldagi.”* (<http://maemaailm.blogspot.com/2016/08/halb-tudruk-on-jumala-hea-olla-katlin.html>)

Siiri Laidla „Meil siin Juuni tänavas” (2016) räägib veidi varasemast ajast, nimelt kuuekümnendatest aastatest. Pahanduste asemel on esiplaanil pigem lihtsalt autori lapsepõlv, õigemini muutusi täis suvi enne kooliminekut. Kuueaastase Sireti ema on mõnda aega tagasi surnud, isa kasvatab üksinda poega ja tütar, ent on leidnud uue armastuse ja pere kolib nüüd kokku. Siret saab endale ühtlasi ka kasuvenna.

Selleski raamatus on mitmeid tänapäeval usumatuna tunduvaid detaile. Näiteks loeme, kuidas kuus aastat vanema venna kohustuseks on väiksemat õde hoida, sealhulgas tema kakaseid mähkmeid pesta-keeta. Kodused olud erinevad oluliselt tänapäeva normist: Sigridil oma tuba ei ole, ta saab enda käsutusse nurga elutoast.

Samas sõbrustab hoovis Siretiga üks kriimuline rüblük Anu, kel isa ei ole ja ema joob. Ka tänapäeval pole sellised Anud mitte kuskile kadunud. Nad on täitsa samasugused koos kõigi oma suurte muredega ja suure vaprusena.

Ehk siis: edasi on liikunud turvaline, mugavusi pakkuv ja ehk ka pisut väikekoodanlik ideaal (nt lapse oma tuba, hunnikute viisi arendavaid mänguasju ja kuhjade viisi riideid, valitseb pigem toidu üleküllus kui puudus). Ja ikka on kohutavalt palju lapsi, kelle elu kuigivõrd selle ideaaliga ei sarnane.

Ivar Soopani „Kõik poisid ei saa suureks” koosneb kahest osast ning jutustab ühest seiklusrikkast suvest maapoiste elus. Esimeses osas asustab poistekamp solgitiigil paikneva saare. See tähendab, et ujudes saarele kohe kuidagi ei pääse. Näeme, kuidas saare vallutamiseks kaasneb poiste jaoks tohutu planeerimisprotsess, inseneritöö, tegevuse etappideks jagamine, tööülesannete omavaheline ärajaotamine jne. Kõik see on poistele äärmiselt arendavaks väljakutseks. Väga huvitav on näha,

kuidas laste teadmised ja ideed pärinevad kirjandusest, nt Defoe' „Robinson Crusoe'st” ja Jules Verne'i raamatust „20000 ljööd vee all”.

Osa saare asustamise protsessist on ka valgustkartev. Nt tuleb parve kinnitamiseks öö varjus kortermajade hoovist varastada pikk jupp pesunööri. Sigadustega kaasneb mõistagi karistuste oht. „*”Rihma saame isa käest, mis muud,“ ütles Jan.*

„*Ennegi saadud, elame üle,“ teatas seepeale Mart ja naeratas kavalalt. „Mul on tagumik juba nagu kivist, asi see üks keretäis siis...”*” (Soopan, 2008, lk 57).

Saareasunikke kavatseb rünnata aga vaenutsev poistekamp. Ka seda rünnakut plaanitakse pikalt. Kellegi isa tagant pätsatakse spetsiaalselt kummipaata, mis küll veelahingu käigus vastaste poolt suusakepiga katki torgatakse.

Raamatu teine osa keerleb omalaadse initsiatsiooni ümber. Nimelt võetakse kümneaastased Villu ja Jan vastu suuremasse poistekampa. Initsiatsiooniriituse hulka kuuluvad näiteks suitsetamine ja kõrguseproov – ronida üles mööda viltukukkunud kuusetüve. Kambas osalemine päädib iga-aastase lahinguga naaberkülade kampade vahel. Jällegi toimub kõigepealt tohutu eeltöö, planeerimine ja nuputamine. Käiku lähevad tindipriksid, kõrvenõgesed jms. Tahaks loota, et selliseid lapselikke kampasid ikka veel eksisteerib, aga karta on, et tunduvalt vähem kui „vanal heal nõukaajal”.

„Head pahad poisid” (2009) jutustab osalt samade noorte elust kolm aastat hiljem. Raamatu pealiin räägib noortevanglast, kuhu 17-aastane Rain satub peale auto ärandamist ja sellega tehtud avariid. Kõrvalliinis ehitavad natuke nooremad Jan ja Silver metsa onni, niivõrd korraliku kusjuures, et selle jaoks tuleb ehitusplatsilt tublisti laudu pihta panna.

Jällegi avatakse nõ pätipoiste tausta. Mitme puhul selgub, et nende elu on olnud raske, vanemate hoolt ja armastust jätkunud vähe. Mis aga Soopani mõlemast siin vaadeldud raamatust kõlama jääb, on ühelt poolt võimalus olla pikalt laps koos lugematute fantaasiamängudega ja teisalt vastutus oma tegude eest, olgu siis isalt saadud keretäie või noortevanglas veedetud kuude näol.

Kokkuvõtteks

Nende raamatute lugemise järel jäin mõtisklema, kui palju on tänased lapsed toonase ajaga võrreldes muutunud. Kas ikka on? Põhiliselt on muutunud ikkagi olud, võimalused ja tehnoloogilised vahendid, mille seltsis aega veeta.

Ei ole halba ilma heata ja vastupidi. Katkise hingega lapsed pole kuhugi kadunud. Tegelikult pole kuhugi kadunud ka puudust kannatavad lapsed, kes lähevad olude sunnil tühja kõhuga magama ja kellest vanemad ei hooli. Tõsi, oluliselt teised on standardid, mille järgi lapsepõlve õnnelikkust mõõta. Turvalisuse mündi teine pool on kontroll, nii nagu vabaduse mündi teine pool on vastutus. Võiks lõpetada Kätlin Kaldmaa raamatu „halva tüdruku” Li sõnadega: “Kas tõesti ei või siis lapsed maailmas natuke omapäi ringi vaadata?”